

Behi euskaldun baten memorien irakurketa¹

Mari Jose OLAZIREGI ALUSTIZA
(Euskal Herriko Unibertsitatea)

Egungo euskal irakurleek Atxagaren obrarekin duten harremana definitu beharko bagenu, Euskal Literaturaren Historian inoiz euskal idazle batek izan duen arrakasta eta oihartzunik handienaz hitz eginez hasi beharko genuke. Arrakasta hau dela eta, egile asteasuarra dugu egungo euskal idazlerik desiratuena. Gutxi dira egilearen partehartzea eskatzen ez duten kultur edo gizarte-ekin-tzak (museo edo erakusketen inaugurazioak; pertsonaia ospetsuei egindako omenaldiak; ikastaroak, irakurketak, eztabaida-forumak, onegintzazko ekitaldiak, etab.)

Modernitatea Euskal Literaturara berandu iritsi zela esan izan

da behin baino gehiagotan, 50eko hamarkada arte euskarazko literaturak ez zuela kultur jarduera buruaski izatea erdietsi. Bernardo Atxagaren ibilbide literarioa 70eko hamarkadan hasten da eta garai-ko joera europearrei jarraituz, molde post-abangoardistan eginkoak dira bere lehenengo lanak. Hortxe dauzkagu, besteren artean, *Ziutateaz* (1976) nobela eta *Etiopia* (1978) poema-liburua.

80ko hamarkadan aldaketa garrantzitsuak izan ziren euskal literaturan. Egoera politiko berriaren babesean (1979ko Autonomia Estutuaren onarpenaren eta 1982ko Elebitasun Dekretuaren ondorioz), irakurleria ugaltzen beharrezkoak ziren baldintzak sortu

---

(1) Artikulu hau 1998ko abenduan Caceres-en egin zen "2º Congreso de Literatura Infantil y Juvenil"-en irakurritako komunikazioaren berridazketa da. Euskal Herriko Unibertsitatearen HA 26/47 ikerketa-proiektuaren barnean dago.

ziren. Guztiarekin ere, zehatu beharra dago, irakurleria honek irakaskuntzan eta euskaltegietan izango duela bere sorbururik garrantzitsuena.

Hamarkada horretan sendotzen da Atxagaren ibilbide literarioa eta orduan hasten da euskal irakurleen artean duen harrera ona areagotzen. Garai horietan, idazketa eta estetika esperimentalak baztertu eta istorioak kontatzea helburu duten idazmoldeetara errendituko da asteasuarra. Aldaketa hori eman dadin, bi gertarik dudaezinezko garrantzia izango dute bere ibilbidean: Obaba geografia imaginarioaren asma-kuntzak, batetik, eta haur eta gazte literaturako testuen ugaltzak, bestetik.

Egileari egin zaizkion elkarrizketa desberdinetan, gaur egun idazle klasiko kontsidera daitezkeen irakurle amorratua dela baieztatu du Atxagak. Stevenson, Kipling edo Melville bezalako egileekiko duen zaletasunari, idazlearen biografiarekin lotutako xehetasunak gehitzen badizkiogu (hainbat ilustratzaileekin duen adiskidetasuna bezala), haur eta gazte literaturak bere obran duen garrantzia uler dezakegu. Finean, helduen literaturaren eta gazteen literaturaren artean egiten diren mesprezuzko bereizketen aurka dagoen egilearen aurrean gaudela esan genezake. J.L. Borgesen zat bezala, Atxagarentzat testuak ez

dira hainbeste aldatzen; aldatzen dena, irakurketa-modua da.

X. Etxaniz irakaslearen iritziz, B. Atxagaren *Chuck Aranberri dentista baten etxean* (1982), A. Lertxundiren *Tristeak kontsolatzeko makina* (1981) eta M. Landaren Txan Fantasma (1984) ipuinek eman zioten hasiera euskarazko haur eta gazte literatura modernoari. Atxagaren kasuan modernitate hori literatura fantastikoaren eta errealistaren arteko desberdintasunaren apurketatik etorri zen, izan ere, egile asteasuarrarentzat, literatura fantastikoak irakurleen igurikimenekin eta beldurra bezalako giza-sentimendu sakonekin jolasten baitu. Dudarik ez dago, Chuck-ek dentistarenean dituen beldurrak eta Obabako protagonista-narratzaileak muskerraren sineskeriarekin dituenak antzekotasun handikoak direna, edo-eta *Poemas & Híbridos*-eko "Familia IV" bezalako poema single-landuak Sholaren erlatuen jatorrian daudena.

Baina ezerk definitzen badu Atxagaren unibertso literarioa bere etengabeko esperimentazio poetikoak definitzen du. Haur eta gazte literaturari bagagozkio, intrigazko edo abenturazko kontaketetatik (*Nikolasaren abenturak*, 1980; *Ramuntxo detektibea*, 1980), trenez egindako bidaia aitzakia narratiboa bihurtzen den ipuinetaraino iragan da egilea (*Siberia treneko ipuin eta kantak*, 1984). Horiekin guztiarekin batera, litera-

tur genero desberdinen muga hesituak apurtuz idatzitako tituluak gogoratu beharko genituzke. Besteren artean, *Flanery eta bere astakiloak* (1987), zeinetan ipuinak musikarekin batera plazaratu ziren, edo Bilbao Bizkaia Kutxak argitara emandako Markoniren bi eskola-agendak, irrati asmatzailaren izena daraman txakurraren abenturak, sukalde-errezeta, abesti edo testu arteko erreferentzia literarioekin aurkezten dituztenak. Azken batean, haur eta gazte literaturako testuotan egilearen bilakaera narratiboaren giltzarri izango diren ezaugarriak azalera joango dira: bidaia inizatikoa, gizatasuna, fantasia edo umorea.

Hala ere, bada, gure iritziz, guztien artean nabarmentzen den kontakizuna, *Behi euskaldun baten memoriak* (1991) izeneko nobela, hain zuzen. Hasieratik bertatik liluratu gintuen Mo behiaren pasadizoak kontatzen dituen nobela honek eta bera izan zen egileaz egin genuen doktorego tesia eramangarriagoa izan zedin ahalbidetu zuena.² Testuaren beraren

kalitatea 1994tik IBBYren Oho-rezko Zerrendan egoteak edo zazpi itzulpenek izan duten arrakastak baieztatu dute. Jatorrizko testua, hau da, euskarazkoa, oso ongi saldu da eta gaur egun euskal literatur lanik argitaratuena da (16. argitalpena da, oraingoz, azkena).³ Nobelak jaso dituen kritikei begiratu gero, aipagarriak dira gaztelaniako itzulpenak jasotakoak (besteak beste, C.Cobo-k *El Mundo*-n [92-7-2] argitara emandakoa, Solé-k *ABC*-n, J.L. Barbería-k *El País*-en [92-9-5] edo J. Ballazek *Clij*-en (96 zb, 1997) argitaratutako artikulu gogoangarria). Horietako batzuetan liburua gutizi literariotzat jotzen zen eta hala xe definitu zituzten, halaber, Gallimard-ek Frantziar egindako edizioa edo Albertliner Verlag-ek Alemanian prestatutako argitalpen zoragarria. Egia esan behar bada, liburuak Alemanian izandako arrakastak edozein aurreikuspen gainditu egin du eta seguraski horren eragileetako bat L. Mees-ek euskaratik alemanierara egindako itzulpen txukuna izan-

(2) (Ik. M.J. Olaziregi, 1998, *Bernardo Atxagaren irakurlea*, Donostia, Erein

(3) Horiez gain, nobela honek badu bere arrakastaren lekuko garrantzitsua-gorik. 1990-1995 urteetan, Hego Euskal Herriko gazteen artean burutu genituen irakurketa-ohiturei buruzko azterketa soziologikoen ondorioetan, *Behi euskaldun baten memoriak* liburu irakurriena eta gustukuenetakoa zela ikusi ahal izan genuen. Horrekin batera bazen emaitza adierazgarririk, izan ere, nobela hau eskolaren zirkuitutik irteten zen bakarrenetakoa zela ikusi bai genuen. Bere irakurketa lagunengomendioek eragindakoa zen gehienetan, eta ez eskolak eragindakoa. Honi buruz berriki argitara eman dudana Euskal gazteen irakurzaletasuna. Azterketa soziologikoa (Begarako Udala, 1998) irakur daiteke.

go litzateke. Alemanian kaleratu diren bi argitalpenak *Die Zeit* edo *Frankfurter Rundschau* bezalako egunkari ospetsuetan iruzkindu dira eta nobelaren eduki filosofikoa dela medio, J. Gaarder-en *El Mundo de Sofia*-rekin (1994) konparatu izan da liburua. S. Seub eta M. Möller kritikariek esan zuten bezala, J. Gaarder-ek bere nobelaren protagonista izateko behi bat aukeratu behar izan balu, dudarik gabe, Mo aukeratuko zukeen. Birpasa labur hau amaitzeko, Munich-eko Focus aldizkari ezagunak Atxagaren nobela hau 1995eko azaroko eta abenduko 7 libururik onenen zerrendan sartu zuela gogoratu nahiko genuke (zerrenda hau 25 kritikarik burutzen dute eta ospa handiakoa da).

Sophie Rostopchin idazlearen *Memoires d'un âne* (1860) liburuaen titulua parafraseatuz, ironia eta umore handiz behi baten bizitzako pasadizoen kontaketa iragartzen zaigu nobelan. Heziketa nobela datekeen honetan, egilea fabula edo memorien kontateknikez baliatzen da, arrazonamenduaren eta jarrera kritikoaren aldeko aldarrikapen literarioa eraginez. Narratzaileak maisutasunez darabiltzan hainbat testu-estrategiak (besteren artean: ahozko kontamoldeen erabilera, pertsonaien deskribapenak, hizkera desberdinen erabilera heterofonikoa, gerraosteko gertakarien inguruko jakinmina,...) edozein adinetara-

ko gustagarri suerta daitekeen nobela bihurtzen dute testua.

Pertsonaiei dagokienez, azpimarragarria da izenek duten balio sinboliko eta semantikoa: protagonistaren izena hots onomatopeiko bati badagokio (Mo), Benardette mojak 1858an Lourdesen Amabirjina azaldu zitzaion B. Soubirous gogorazten digu. Hala ere, izen guztien gainetik *La Vache qui rit*-ena dugu, dudarik gabe, irakurleari deigarriena suertatzen zaiona, jakina denez, gazta-marka ezagun bati egiten baitio erreferentzia. Nobelan jokabide basatiaren eredu bihurtzen den behi honen izenaren oinarrian, Atxagak nobela idatzi zuenean gertaturikoa gogoratu beharko genuke. Dirudienez, garai haietan Parisen zegoen eta uda partean gazta-marka ezagunak publizitate-kanpaina egin zuen. Horri *Gizona bere bakardadean* (1993) nobelarako burutzen ari zen irakurketa gehitzen badiogu (P.A. Kropotkin anarkistaren *Memorias de un revolucionario*), erraza da liburuaen titulua argitzea. Pertsonaien zerrendarekin amaitzeko, Antiaju Berde edo Hortzaundiak gogoratu beharko genituzke, guztiak "gaiztoen" taldean sartzen direnak eta deskribapen fisiko barregarriak eta karikaturizatuak dituztenak. Horiekin batera, Gerra Zibilari eta mendian gordeta dagoen ejerzi-toari egiten zaizkion erreferentzietatik nobelaren erakarpina area-

gotu egiten dute, intriga puntu polita lortuz.

Behi euskaldun baten memoriak-eko espazio eta denborei begiratzen badiegu, hasieratik bertatik argi eta zehatzak direla ikusiko dugu: istorio nagusia 1940an hasten da, Mo jaiotzen denean eta 50 urtekin memoriak idaztea erabakitzen duen arteino luzatzen da. Berdin mintzo gintezke espazioari dagokionez, izan ere, hasieratik zehazten baitira nobelako lekuak. Konbentuari dagokion lekuaren zehazgabetasuna kenduta, beste leku guztiak (Bidegoian herriskan oraindik dagoen Balantzategi baserria barne) Euskal Herrian kokatuta daude. Espazio eta denborari dagokion errealismo hau Atxagaren ondorengo obretan esanguratsua izan-go dela azpimarratu beharko genuke.

Hala ere, esan dezagun bada-goela nobela hau bereizten duen ezaugarri literario garrantzitsua eta berau testuaren erreferentzia literarioek osatzen dutena dugula. Izan ere, behiaren ahotan jartzten diren poeta frantsesei egindako erreferentziak (A. Rimbaud edo F. Villon-i egindakoak, kasu) edo Grimm anaien erlatua parafraseatuz idatzitako "Denbora partitzailearen" kontakizuna kenduta, beste erreferentzia literario guztiak euskal egileei egindakoak baitira (G. Aresti, J. Sarrionandia, J.M. Iparragirre, XVIII. mendeko

euskal erromantzeei egindakoak,...). Honengatik guztiagatik, nobela euskal kulturari egindako omenaldi literariotzat har dezakegulakoan gaude.

Bestalde, nobela honek duen dudaezinezko kalitateaz gain, bada Atxagaren ibilbide literarioan duen garrantzia areagotzen duen beste ezaugarri bat. Lehenago aipatu ditugun leku-espazioen errealismoaz gain, behiaren hausnarra aditzera emateko narratzaileak etengabe darabiltzan barne ahotsak nabarmendu nahiko genituzke. Setatsuak protagonista-*ren* heldutasuneranzko ibilbidea testuratzeko balio badu, teknika bera erabiliko du Atxagak Carlosen edo Ireneren barne gatazka kontatzeko. Edozein modutan izendatzen dugularik ere (*daimonion* sokratikoa, kontzientzia kristaua edo psikearen instantzia), kontamolde hau D. Cohn-ek *bakarrizketa aipatua* deitu zuenaren aldakia dugu. Horregatik dute hainbesteko antza nobela honek eta ondoren etorriko direnek, guztietan pertsonaia atsekabetzen duen oroimena delako giltzarria, ahots kontzertu gisara irudikatzen den oroimena, hain justu.

Behi euskaldun baten memoriak-en irakurketa azkar honetan ez genituzke aipatu gabe utzi nahi nobelarekin pasa genituen une atseginak. Hala ere, ziur gaude honetaz zeresan ugari izango dutela Mo-ren lagun ugariek.